

Kulturna baština Prijestonice Cetinja

Simboli kolektivnog sjećanja na Drugi svjetski rat (Bunker iz doba okupacije u Drugom svjetskom ratu)

Dobri Vlahović
Ministarstvo kulture Crne Gore

Period Drugog svjetskog rata ima posebno značenje u istoriji Prijestonice Cetinje, prema kojem građani Cetinje baštine kult kolektivnog sjećanja. To pokazuju i brojna spomen obilježja, koja se nalaze u ovom gradu i koja su zbog istorijskog značaja, zakonom zaštićena.

Kako je ovaj segment crnogorske kulturne baštine nedovoljno istražen, u radu je sa više aspekata ukazano na njihov značaj i ulogu. Takođe, kroz studiju slučaja, skrenuta je pažnja na specifičnu vrstu spomen obilježja, koju kada govorimo o Crnoj Gori, nalazimo samo na Cetinju, *Bunker iz doba okupacije u Drugom svjetskom ratu*. Kako se štite i u kakvom su stanju, pokazuju rezultati istraživanja na koje se osvrćemo u ovom radu.

Ključne riječi: Cetinje, Drugi svjetski rat, kulturne dobro, spomen obilježja, NOB-a, Bunker iz doba okupacije

The period of the Second World War has a special meaning in the history of the Capital of Cetinje. According to this period, the citizens of Cetinje respect the cult of collective memory. This is confirmed by the numerous memorials found in this city, because of their historical significance, they are protected by law. As this segment of Montenegrin cultural heritage is under-researched, the article presents in several aspects their importance and role. Also, through a case study, attention to a specific kind of memorial, which when we talk about Montenegro, we find only in Cetinje, *Bunkers from the time of occupation in World War II*. How they protect themselves, and their condition is demonstrated by the results of the research, we look at in this article.

Keywords: Cetinje, World War II, cultural property, memorials, NOB, Bunkers from the occupation.

Cetinje je manji grad, koji pripada Južnoj regiji Crne Gore.¹ Nekadašnji centar crnogorske države, danas je kulturno-istorijska i duhovna Prijestonice Crne Gore,² o čemu

svjedoči bogata kulturna baština iz različitih epoha (Dragičević 1956, 372-373).

U ovom radu, dat je istraživački osvrt na poseban segment kulturne baštine Prijestonice Cetinje, spomen obilježja, koja podsjećaju na događaje i žrtve Drugog svjetskog rata, zbog čega su zakonom zaštićena i imaju status kulturnog dobra. Kroz istorijski kontekst i ulogu Cetinja u Drugom svjetskom ratu, ukazano je i na poslijeratni period i društvene okolnosti, koje su afirmisale tekovine Narodnooslobodilačke borbe, kroz podizanje spomen obilježja, sa glavnim ci-

1 Teritorija Prijestonice Cetinje obuhvata površinu od 910 km², od čega gradska zona 6 km². Prema rezultatima popisa stanovništva iz 2011. na teritoriji Prijestonice živi 16.757 stanovnika, odnosno 2,7% ukupne populacije Crne Gore, od čega na gradskom području 13.991 stanovnika. Izvor: <http://www.cetinje.me/>

2 Cetinje je na osnovu zakonodavnog akta donijetog 29. decembra 1993. godine, proglašeno Prijesticom Crne Gore. A. Glavni grad je Podgorica.

ljem, da se osnaži kolektivno sjećanje na taj period i da se ne zaboravi.

Kako u proteklom periodu u Crnoj Gori nije vršene temeljne analize i istraživanja, ove vrste kulturnih dobara, u ovom radu je kroz studiju slučaja, kulturno dobro, *Bunker iz doba okupacije u Drugom svjetskom ratu*, dat opšti osvrt na istraživanja, koja su sadržajno povezana sa rezultatima istraživanja, za potrebe doktorske disertacije.

Prijestonica Cetinje i kolektivna memorija na Drugi svjetski rat

Kaja Širok je pisala o javnim spomenicima, ukazujući da su oni

proizvod posredovanja između zajednica i njeno kolektivno pamćenje, podsjećajući da, potisnute slike prošlosti, događaji koje je zajednica odbacila, ukazuju na anomalije u društvu i da se samo potvrđivanjem tih pozitivnih slika prošlosti jača kolektivni identitet društvene zajednice (Širok 2012, 631–646).

Neposredno nakon Drugog svjetskog rata, podizanje spomen-obilježja bilo je dio šireg narodnog pokreta i važan dio svakodnevnih praksi ljudi. Oko 80% svih jugoslovenskih spomenika podignutih u prvih 10 godina izgrađeno je na spontan i nekontrolisan način. Tek od polovine 1950-ih politika sjećanja postaje predmet interesovanja etabliranih političkih organizacija i zvaničnih komisija zaduženih da obilježe taj period (Kirn, Burghardt 2012, 9-19). Takođe, i u crnogorskom poslijeratnom društvu, spomenici stradalim borcima Narodnooslobodilačkog rata bili su prvi simboli kulta revolucije i tradicije NOB-a (Prekić 2015, 279-312). Kada govorimo o Cetinju, veliki broj Cetinjana zadržao je memoriju na taj period i sve *glasnije* isticao zahtjev za njegovanje kulturno - istorijske tradicije svoga naroda (Martinović, Marković 1992, 36-50).

Cetinje je u dugotrajnoj oslobodilačkoj borbi izgradio poseban mentalitet crnogoraca, kod kojih su junaštvo, pregalaštvo, visoki ratnički moral i čojstvo predstavljali najveće ljudske vrline (Ičević 2015, 60-100). U tom patrijarhalnom

društvu, razvijao se ideal čovjeka-pregaoca, sposobnog za najveće žrtve, riješenog da ide do nemogućeg, *“neka bude što biti ne može”* (Njegoš). Zbog zasluga u Drugom svjetskom ratu, Cetinje je odlikovano ordenom Narodnog heroja i postalo pedeseti heroj³ (MP Istorijskog jezgra Cetinja 2009/2014).

Danas Cetinje, svojim istorijskim kontekstom predstavlja grad kulture i Prijestonicu Crne Gore (Vlahović 2012, 52), u kojoj se nalazi 120 nepokretnih kulturnih dobara,⁴ od nacionalnog značaja, od čega je više od 40% posvećeno periodu Drugog svjetskog rata, što ukazuje na njegovu kolektivnu memoriju prema tom periodu (Martinović, Marković 1992, 40-55).

Kulturna dobra Cetinja - simboli kolektivnog sjećanja na period NOR-a

Spomen obilježja sa statusom kulturnog dobra, predstavljaju valorizovani segment crnogorske kulturne baštine od opšteg interesa, koji se štiti i čuva.⁵ Pored istorijskog i memorijalnog značaja, mogu imati i druge kulturne vrijednosti, koje ukazuju na njihov značaj, svojstva i osobnosti (autentičnost i integritet, jedinstvenost i rijetkost, stepen očuvanosti, arhitektonski, umjetnički, naučni, ambijentalni, pejzažni, socio-ekonomski ili drugi društveni značaj).⁶

Na teritoriji Crne Gore, status kulturnog dobra ima 582, spomen obilježja. Od toga, na teritoriji Prijestonice 55, a 50 je posvećeno događajima, žrtvama i borcima iz perioda Drugog svjet-

3 Cetinjani su u oslobodilačkom ratu 1941-1945. nastavili da ispisuju slavnu istoriju svog grada. U partizanskim jedinicama sa cetinjske teritorije borilo se 4.965 boraca. Cetinjska opština dala je 49 narodnih heroja. Zbog ovakvog patriotizma, Josip Broz Tito, predsjednik Jugoslavije, je 7. maja 1975. dodijelio gradu Cetinju, Orden narodnog heroja, povodom tridesetogodišnjice oslobodenja zemlje. Orden je svečano uručio 13. jula 1975. godine, na Ljetnoj pozornici u Cetinju, predsjednik Republike Crne Gore, Veljko Milatović.

4 Izvor: Uprava za zaštitu kulturnih dobara Crne Gore (UZKD CG).

5 Zakon o zaštiti kulturnih dobara (“Sl. list CG”, br. 49/10).

6 Kriterijumi za utvrđivanje kulturne vrijednosti dobra su propisani, Zakonom o zaštiti kulturnih dobara, (“Službeni list CG”, br. 049/10 od 13.08.2010), a bliže definisani Pravilnikom o bližim kriterijumima I postupku utvrđivanja kulturne vrijednosti dobra (“Sl. list CG”, br. 41/11, 2011. godina).

НАРОДНА РЕПУБЛИКА ЦРНА ГОРА
ЗАВОД ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ

Бр. 246
22-IV 1960 год.
Ц Е Т И Њ Е

На основу члана 1 Закона о заштити споменика културе и природних рјеткости NRCG donosim

Р Ј Е С Е Н Ј Е

Да се Бункери из доба окупације у Другом свјетском рату стави под заштиту државе.

Ставља Вам се до знања, shodno чл.2 Закона о заштити споменика културе и природних рјеткости NRCG, да се не смију вршити никакве оправке, дозидјивања, restauriranja или померања зашћеног објекта без знања и одобрења од стране овог Завода.

ДИРЕКТОР,
Milutin Plamenac

Милутин П. Пламеницац

skog rata⁷. Uglavnom su ih podizale zvanične društveno političke strukture⁸ toga perioda, u znak počasti na tekovine NOR-a, težeći da se uspostavi kolektivna memorija na taj period.

Međutim, kada govorimo o Crnoj Gori i ovom periodu, na Cetinju se nailazi na rijetku vrstu spomenika iz ovog perioda, koja je takođe zakonom zaštićena i ima status kulturnog dobra, to su, *Bunker iz doba okupacije u Drugom svjetskom ratu*.⁹ Sagradio ih je okupator u cilju represije prema gradu i stanovništvu. Danas podsjećaju na teške dane okupacije Cetinja.

7 Uprava za zaštitu kulturnih dobara Crne Gore (UZKD CG).

8 Udruženja boraca NOR-a, SIZ-ovi kulture i nauke, opštinski odbor SUBNOR. Odsijeci za društvene službe NOO, rjede fizička lica, ukoliko se radilo o objektu u kojem se dogodio ili održao neki značajan događaj tokom NOR-a.

9 Rješenje o stavljanju pod zaštitu br. 276/60 od 22.04.1960. godine. (Izvor: Uprava za zaštitu kulturnih dobara CG).

Bunker iz doba okupacije u Drugom svjetskom ratu

Istorijski kontekst

Nakon što su 1941. godine, Crnu Goru okupirale italijanske trupe, na Cetinju je narod pružao jak otpor, zbog čega je na tom području okupator zaveo strahoviti teror. Preko 10.000 vojnika, bilo je stacionirano u cetinjskim kasarnama, pa je Cetinje bio jedini grad u tadašnjoj Jugoslaviji, koji je imao više okupatorskih vojnika od stanovnika grada. Grad je bio okružen bunkerima, mitraljeskim gnijezdima i bodljikavom žicom (Martinović 1954, 42-54; Vujović 1966, 12-20). Represalije, hapšenja i strijeljanja bile su svakodnevne. U cilju kontrole okolne teritorije, na uzvišenjima oko Cetinja, podignuti su bunker, u kojima su bile osmatračnice, sa topovskim i pušanim cijevima, usmjerenim prema stanovništvu i Narodnooslobodilačkoj vojsci. Sa tih pozicija bila je dostupna preglednost svih kolskih puteva i pješačkih staza prema Cetinju, pa su imali isključivo osmatrač-

**ЗАВОД ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА
КУЛТУРЕ НР ЦРНЕ ГОРЕ — ЦЕТИЊЕ**

Број 08-709/1

4-VI 1962 године

На основу члана 32 Закона о заштити споменика културе (Службени лист НРЦГ број 36/60) и члана 1 и 2 Правилника о регистравању споменика културе у НР Црној Гори, (Службени лист НРЦГ број 9/61) Завод за заштиту споменика културе Народне Републике Црне Горе повео је поступак за утврђивање споменичних својстава на следећем споменику:

Назив: <u>Bunkeri iz doba okupacije u Drugom Svjetskom ratu</u>	
Аутор:	Година настанка:
Врста: <u>spomenici NOB-a</u>	Величина:
Мјесто: <u>okolina Cetinja</u>	Адреса:
Имаоц: <u>Opštinski odbor Saveza boraca</u>	Адреса:

Поступак је поведен на основу пријаве коју је поднио овом Заводу

Назив, име:	Број пријаве:
Мјесто, датум:	Адреса:

На основу извјештаја којега је поднијела Комисија формирана рјешењем Завода за заштиту споменика културе Народне Републике Црне Горе број у циљу констатовања споменичних вредности пријављеног споменика, а која је била састављена од следећих стручних лица:

1. <u>Registruje se na osnovu člana 14 Pravilnika o registravanju</u>
2. <u>spomenika kulture u NRCG ("Službeni list NRCG" br.9/61).</u>
3.

Завода за заштиту споменика културе Народне Републике Црне Горе, послје увида у комисијски извјештај, гдје су констатована споменична својства пријављеног споменика и предлог Комисије за увођење пријављеног споменика у Регистар споменика културе Народне Републике Црне Горе, доноси

Р Ј Е Ш Е Њ Е

о увођењу горенаведеног споменика културе у Регистар споменика културе Народне Републике Црне Горе

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ: <u>Rješenjem br.276-60, a shodno Zakonu o zaštiti spomenika kulture u NRCG, Bunkeri iz doba okupacije u okolini Cetinja, uvode se u Registar nepokretnih spomenika kulture NRCG i time stavljaju pod zaštitu Zakona.</u>
--

Против овог рјешења имаоц може уложити жалбу Савјету за културу Извршног вијећа НС НР Црне Горе у року од 15 дана од приматка овог рјешења. Жалба се доставља преко овог Завода. Рјешење доставити имаоцу споменика културе, Савезном Институту за заштиту споменика културе, надлежном народном одбору општине, надлежном среском суду (уколико се ради о непокретном споменику културе) и реферату за документацију овог Завода.

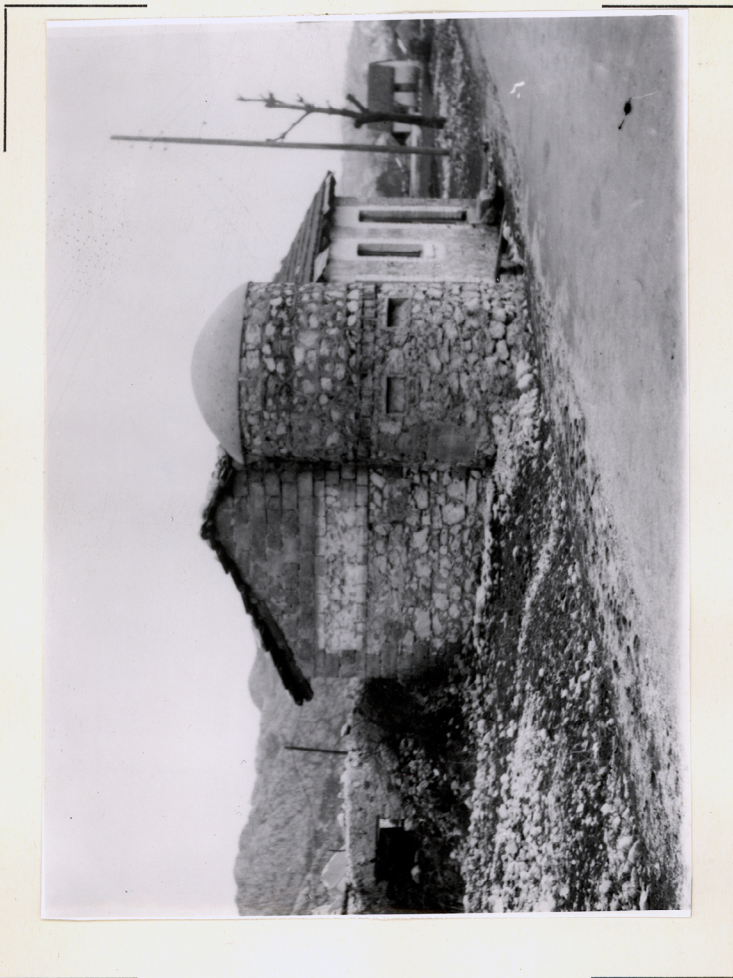
ДИРЕКТОР:

Veljko Djuric
Veljko Djuric

ЗАВОД ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА
КУЛТУРЕ НР ЦРНЕ ГОРЕ — ЦЕТИЊЕ

БРОЈ ФОТОТЕКЕ:

СНИМИО:

ПРИМЈЕДБА: *Топункер- на улазу у Цетиње
од села Бајаница.*

ku, napadačku i odbrambenu funkciju” (Martinić 1983, 232).

Bunker iz doba okupacije u Drugom svjetskom ratu – (Nepokretni spomenici kulture, spomenici NOB-a)

Shodno ranijim propisima iz oblasti kulturne baštine, zakonsku zaštitu spomenika Narodne revolucije, koji su podizani u poslijeratnom periodu, sprovodio je tadašnji Zavod za zaštitu spomenika kulture NR Crne Gore,¹⁰ a na osnovu prijave, u najvećem broju slučajeva

Komisije za pregled spomenika narodne revolucije, nakon čega je Komisija Zavoda i proglašavala, da spomenik ima istorijski značaj i da predstavlja spomenik Narodne revolucije, te se uvodi u Registar nepokretnih spomenika kulture i time stavlja pod zaštitu zakona.¹²

Tako su spomenici NOB-a, po tadašnjim propisima dobijali status nepokretnog spomenika kulture.

Kada su u pitanju, Bunker iz doba okupacije u Drugom svjetskom ratu, koje je izgradila okupatorska vojska, takođe su dobili taj status, rješenjem u kojem se navodi,

da se Bunker iz doba okupacije u Drugom svjetskom ratu stave pod zaštitu države, te da se stavlja do znanja da se shodno zakonu,¹³ ne smiju vršiti nikakve opravke, dozidivanja, restauriranja, ili pomjeranja zaštićenog objekta, bez znanja i odobrenja, od strane ovog Zavoda¹⁴ (sl. 1).

¹⁰ Zaštita (postupak utvrđivanja spomeničkih svojstava) sprovodio se u skladu sa Zakonom o zaštiti spomenika kulture (Službeni list NRCG br.36/60) i Pravilnikom o registrovanju spomenika kulture u NRCG čl.14. (Službeni list NRCG br.9/61);

¹¹ Komisija Zavoda je brojala tri člana (po jedan iz Zavoda, opštinskog odbora za kulturu i opštinskog odbora saveza boraca NOR-a),

¹² Uprava za zaštitu kulturnih dobara. Broj Dosijea: 386/D-NR.

¹³ Zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti NRCG, članak 2.

¹⁴ Rješenje o stavljanju pod zaštitu br. 276/60 od 22.04.1960. godine. (Izvor: Uprava za zaštitu kulturnih dobara CG).

To je bio i osnov, da se 1962. godine, uvedu u Registar nepokretnih spomenika kulture NRCG i time stave pod zaštitu Zakona (sl. 2).¹⁵

Istraživanja

Imajući u vidu nedovoljnu istraženost ovog segmenta crnogorske kulturne baštine, fokus interesovanja usmjeren je na spomen obilježja, vezana za NOB-u, sa statusom kulturnog dobra. U okviru Projekta revalorizacija¹⁶ kulturnih dobara, koji je započeo krajem 2013. godine,¹⁷ po prvi put od uspostavljanja sistema zaštite u Crnoj Gori (institucionalnog i zakonodavnog 1948/9), u razmatranje su uzeta i spomen obilježja, kao segment nepokretnosti kulturne baštine. Glavni cilj bio je provjera kulturnih vrijednosti, što podrazumijeva kontinuiran postupak. Međutim, kada su u pitanju spomen obilježja, istraživanja započeta 2013/14 nijesu bila naučnog karaktera, te rezultati nijesu naučno obrađeni i publikovani. Dalja istraživanja bazirana su na naučno istraživačkom pristupu.¹⁸

U tom kontekstu, kada je u pitanju Prijestonica Cetinje, posebnu pažnju izazvali su, *Bunker iz doba okupacije u Drugom svjetskom ratu*. Istraživanjem dokumentacije¹⁹ ustanovljeno je

¹⁵ Rješenje o uvodenju u Registar spomenika kulture NRCG br. 08-709/1 od 4.06.1962. godine. Broj registra: 386; Knjiga II (druga); Strana 369-370; Broj Dosijea: 386/D-NR; (Izvor Uprava za zaštitu kulturnih dobara CG).

¹⁶ Revalorizacija je stručna ili naučna ocjena svojstava, osobenosti i značaja kulturnog dobra, radi provjere njegove kulturne vrijednosti Zakon o zaštiti kulturnih dobara čl. 11 (“Službeni list CG”, br. 049/10 od 13.08.2010.).

¹⁷ Projekat je tokom 2013/14 finansirala Vlada CG. U projektu su ušesće uzeli stručnjaci iz oblasti kulturne baštine. Kao stručnjak iz ove oblasti, Dobrila Vlahović, bila je član više stručnih timova, među kojima je i za spomen obilježja, koja su poseban segment i njenog samostalnog istraživanja.

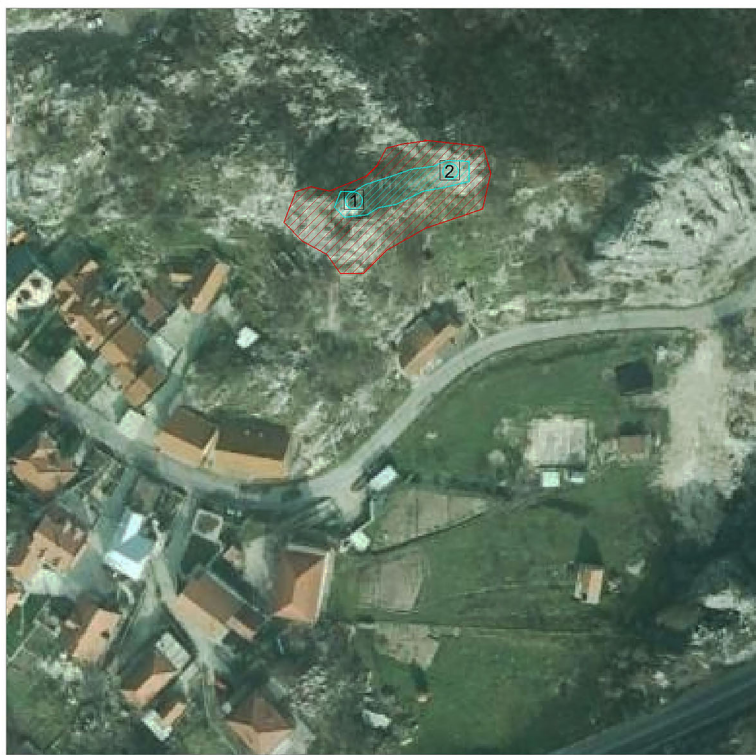
¹⁸ Naučni aspekt istraživanja, koji kroz Projekat revalorizacije nije raden, samostalno je započeo tokom 2016-18. od strane, Dobrile Vlahović, a sadržajno je povezan sa naučnim istraživanjem, njene doktorske disertacije.

¹⁹ Istraživanja u okviru Projekta, tokom 2013/14. vršila je Dobrila Vlahović, dipl. konzervator i restaurator. Naučni aspekt istraživanja, kroz Projekat nije raden. Rezultati istraživanja, koji daju navedene rezultate, bazirao se na naučnom pristupu, Dobrile Vlahović, koja samostalno vrši istraživanja, sadržajno povezana sa naučnim istraživanjem doktorske disertacije.

KULTURNO DOBRO
GRAFIČKI PRIKAZ 1

BUNKERI IZ DOBA OKUPACIJE
ORTOFOTO SNIMAK PREDLOŽENE ZAŠTIĆENE OKOLINE KULTURNOG DOBRA

KO CETINJE
JUN 2013.

1	BUNKER
2	BUNKER
	GRANICA ZAŠTIĆENOG KULTURNOG DOBRA
	PREDLOŽENA ZAŠTIĆENA OKOLINA KULTURNOG DOBRA

RAZMJERA CRTEŽA 1:1000

da su bunkereri shodno ranijim propisima²⁰ prepoznati kao spomenici NOB-a, i da su uvedeni u Registar nepokretnih spomenika kulture NRCCG i time stavljeni pod zaštitu zakona, od 1960. godine.²¹ U dokumentaciji nijesu pronađeni podaci o njihovoj lokaciji, broju bunkera, stanju i dr. Takođe, ustanovljeno je i da njihova kategorizacija nikada nije vršena, bez obzira što je to bila zakonska obaveza još od 1960. godine.²² Jedina informacija bila je, da se nalaze u okolini Cetinja, kao i jedna stara fotografija, na osnovu koje je kasnije ustanovljeno, da prikazuje jedan od bunkera, koji se nalazio u naselju "Bajice", u neposrednoj okolini Cetinja (sl. 3).

Terenskim istraživanjima²³ evidentirane su postojeće lokacije bunkera i jedna lokacija, za koju se pouzdano vjeruje da se na njoj nalazio jedan od bunkera, njihovo stanje i opšte karakteristike, a kroz rezultate koji su dobijeni, analiziran je i odnos lokalne zajednice.

Lokacija i opšte stanje

Lokacija "Bajice", se nalazi cca 2 km, od uže gradske zone (GPS - 42°23'18.37"N 18°55'53.59"E). Pouzdano se vjeruje²⁴ da je na njoj postojao jedan od bunkera (sl. 3), koji je prema saznanjima dobijenim od lokalnog stanovništva, 70-tih godina XX vijeka urušen.

Lokacija „Kruševo ždrijelo“ se nalazi cca 1,5 km od uže gradske zone (GPS – 42°22'40.29"N 18°56'2.87"E). Na njoj su evidentirana dva bun-

20 Zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti NRCCG 1949.

21 Rješenje o stavljanju pod zaštitu br. 276/60 od 22.04.1960. godine; Rješenje o uvođenju u Registar br 08-709/1 od 4.06.1962. godine; Broj registra: 386; Knjiga II (druga); Strana 369-370; Broj Dosijea: 386/D-NR

22 Prema tadašnjim propisima Zakonom o zaštiti spomenika kulture (Službeni list NRCCG br.36/60) i Pravilnikom o registrowanju spomenika kulture u NRCCG čl.14. (Službeni list NRCCG br.9/61) kategorisani su kao: Spomenici od izuzetnog značaja – I kategorija; spomenici od velikog značaja – II kategorija i značajni spomenici – III kategorija; (ustanovljena je vrsta i kategorija tadašnjih spomenika kulture, što nije bio slučaj sa spomen obilježjima koja su imala taj status).

23 Isto kao 19.

24 Vjerovanje se zasniva na uporednoj analizi stare fotografije, koja je pronađena u Dosijeu kulturnog dobra (Broj Dosijea: 386/D-NR i lokacije u naselju Bajice, kao i saznanja dobijenih od lokalnog stanovništva.

dera, postavljena na uzvišenjima sa kojih se kontrolisao prilaz od Podgorice. Zbog neodržavanja, bunkereri su u lošem stanju (sl. 4, 4a, 4b, 4c).

Lokacija "Zabrđe-Depozit" se nalazi cca 4 km od uže gradske zone (GPS - 42°23'18.65"N 18°55'54.65"E). Na noj su evidentirana dva bunkera, postavljena na uzvišenjima, sa kojih se kontrolisao putni pravac prema Budvi. Okolni teren je zapušten i neodržava se. Jedan od bunkera je stabilan (sl. 5a, 5b, 5c), dok je drugi u veoma lošem stanju.

Lokacija „Đinovo brdo“ se nalazi cca 2km od uže gradske zone (GPS - 42°22'35.53"N 18°55'57.42"E). Zbog gustog rastinja i visoke vegetacije, nije bila pristupačna, što upućuje na zaključak da su bunkereri prepušteni sami sebi. Sa udaljenosti cca 1km, zapažene su dvije kupole, što navodi na zaključak, o postojanju dva bunkera na toj lokaciji (sl. 6).

Opšte karakteristike

Istraživanja upućuju²⁵ da se radi o manjim fortifikacionim utvrdama, vojnog karaktera. Kružnog su oblika, prečnika u osnovi, cca 1,50 m, dok sun a dvije lokacije vidni ostaci kvadratne osnove. Zidovi su kameni, visine cca 1,45 m, a iznad njih je polukružna kupola, od armiranog betona. (sl. 5b, 6a, 6b). Na kružnim zidovima, vidni su veći ulazni otvori (sl. 5b), dok se ispod kupola nalaze dva do četiri manja kvadratna otvora, za koje se pretpostavlja da su u bili u funkciji osmatračnice i mjesta za topovske cijevi (sl. 6b). Pozicije otvora, rađene su namjenski, prema ciljevima, odnosno putnim pravcima.

Šta je istraživanjima zaključeno

Rezultati istraživanja²⁶ ukazuju, da je veći broj bunkera u veoma lošem stanju i da su prepušteni sami sebi; da su djelimično sačuvani elementi po

25 Navedeni rezultati, baziraju se na stručno - naučnom pristupu, Dobrile Vlahović.

26 Istraživanja započeta kroz Projekat revalorizacija kulturnih dobara Crne Gore, broj 01-1239 od 23.04.2013, koji je finansijski podržala Vlada Crne Gore. Dipl. konzervator i restaurator, Dobrila Vlahović je bila član stručnog tima, koji je radio na istraživanjima, u okviru ovog projekta, čiji rezultati nijesu naučno obrađeni i publikovani. U ovom slučaju isključivo se bavila ovim kulturnim dobrom i vršila istraživanja. Kako projekat nije imao naučni karakter, samo-

KULTURNO DOBRO	BUNKERI IZ DOBA OKUPACIJE	KO CETINJE
GRAFIČKI PRIKAZ 2	ORTOFOTO SNIMAK PREDLOŽENE ZAŠTIČENE OKOLINE KULTURNOG DOBRA	JUN 2013.

3	BUNKER
4	BUNKER
	GRANICA ZAŠTIČENOG KULTURNOG DOBRA
	PREDLOŽENA ZAŠTIČENA OKOLINA KULTURNOG DOBRA

RAZMJERA CRTEŽA 1:1000

hereditati

KULTURNO DOBRO	BUNKERI IZ DOBA OKUPACIJE	KO CETINJE
GRAFIČKI PRIKAZ 4	ORTOFOTO SNIMAK PREDLOŽENE ZAŠTIČENE OKOLINE KULTURNOG DOBRA	JUN 2013.

1	BUNKER
	GRANICA ZAŠTIČENOG KULTURNOG DOBRA
	PREDLOŽENA ZAŠTIČENA OKOLINA KULTURNOG DOBRA

RAZMJERA CRTEŽA 1:1000

kojima su prepoznatljiviji; da bez obzira na ulogu koju su imali tokom okupacije, predstavljaju svjedočanstva o događajima iz istorijskog perioda, značajnog za Cetinje i Crnu Goru; da svjedoče o istorijskom periodu Cetinja i Crne Gore; da zbog specifične arhitekture, lokacije i gradivnog materijala, imaju arhitektonski, pejzažni i ambijentalni značaj u okviru grada Cetinja.²⁷ Zbog svega navedenog po prvi put je predloženo, da se kategorizuju, kao nepokretno kulturno dobro od nacionalnog značaja i uvrsti u grupu kulturno-istorijskih objekata - memorijalni objekti.²⁸

Zbog veoma lošeg stanja, glavni cilj je sanacija, svih bunkera, sa neposrednim okruženjem, (konzervacija, restauracija, anastiloza i dr.) uz obavezu poštovanja konzervatorskih uslova izdatih od službe zaštite; obezbjeđivanje pristupačnosti, izrada signalizacije, valorizacija, prezentacija u turističke svrhe, kao i korporacija ovog zaboravljenog obilježja sa ostalim segmentom kulturne baštine i uključivanje u turističku ponudu Prijestonice Cetinje i šire.

Društveni odnos

Cetinje je grad, koji u sebi nosi slobodarski duh i koji je zbog zasluga u toku NOR-a odlikovan ordenom narodnog heroja.²⁹ U Crnogorskom društvu, naročito na Cetinju danas nema recenzije sjećanja na period NOR-a, naprotiv, izražen je pozitivan društveni odnos. Na to upućuju brojni spomenici i spomen obilježja, o kojima se brine i koji se posjećuju povodom proslava značajnih jubileja, naročito 13. jula, Dana državnosti Crne Gore.

stalno je nastavila sa naučnim istraživanjima, koja doprinose novim saznanjima, valorizaciji i prezentaciji ove vrste kulturnih dobara.

27 Kriterijumi za utvrđivanje kulturne vrijednosti dobra su propisani Zakonom o zaštiti kulturnih dobara, ("Službeni list CG", br. 049/10 od 13.08.2010.), koji su bili osnov za provjeru kulturne vrijednosti tokom postupka revalorizacije.

28 Na osnovu svojstava, osobenosti i značaja shodno čl. 6, 7, 8 i 9 Pravilnika o bližim kriterijumima i postupku za utvrđivanje kulturne vrijednosti, predloženo je da se, Bunker iz doba okupacije u II svjetskom ratu, u skladu sa članom 34 Zakona o zaštiti kulturnih dobara, kategorizuju kao kulturno dobro od nacionalnog značaja. (Članica stručnog tima, koja je predložila kategorizaciju, bila je dipl. konzervator i restaurator, Dobriša Vlahović, a tehnički tim, arh. Milica Jakić i Filip Krgović).

29 Vidi 3.

O tome prenose i brojni mediji. Tako *Dnevne novine Vijesti* od 13. jula 2012. pišu, da su predstavnici UBNOR-a Cetinje i Prijestonice Cetinje, položili vijence na spomen ploču u Humcima i na spomen–obilježje na Gorniču.³⁰ Takođe, i gradska Uprava Cetinja, 18. jula 2013. saopštava, da se na *Cetinju* održava sjednica Predsjedništva Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata i antifašista Crne Gore,³¹ a 14. maja 2019, saopštava da je predsjednik Đukanović toga dana primio delegaciju *SUBNOR-a* antifašista Crne Gore.³² Takođe, *Cetinjski list* od 14.07.2019. godine, piše da je u okviru obilježavanja 13. jula – Dana državnosti Crne Gore, na ulicama Cetinja održan "Veliki crnogorski marš" u organizaciji Evropskog pokreta za vladavinu prava, kada je položeno cvijeće na Spomen kosturnicu posvećenu 120 strijeljanih rodoljuba toga kraja tokom NOR-a. Sve ovo ukazuje na pozitivan društveni odnos prema spomenicima NOB-a.

Međutim, šta je sa simbolima koje je ostavila okupatorska vojska na Cetinju, *Bunkerima iz doba okupacije u II svjetskom ratu*. Njihovo loše stanje i odsustvo brige, nameće brojna pitanja. Ako se uzme u obzir njihov status, sa aspekta sistema zaštite, prepoznati su kao značajan segment crnogorske kulturne baštine. Sistem upućuje na javni interes kulturne baštine i obavezuje vlasnike i držalace na njihovu zaštitu očuvanje i unaprjeđenje stanja (Zakon 2010). Međutim, rezultati istraživanja ukazuju na loše stanje, odsustvo integralne zaštite, neuključenost u turističku ponudu grada koja je, kada su u pitanju ostali segmenti kulturne baštine, na veoma visokim nivou.

Bez obzira na promišljanja, zakon obavezuje sve strukture društva, državu da štiti, a građane da čuvaju svoju kulturnu baštinu (Ustav 2007), naročito iz razloga što bunker predstavlja segment crnogorske kulturne baštine sa statusom kulturnog dobra. Ukoliko se ne sprovedu predložene mjere njihove sanacije, integralne zaštite i valorizacije, potpuno će nestati, rijetki primjeri

30 Spomenici iz NOB-a: <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/i-na-cetinju-obiljezen-dan-drzavnosti>

31 fokuspress.com > u-fokusu > 8071m

32 13 jul, 2019. <https://www.glasamerike.net/a/>

manjih vojnih fortifikacija koje u Crnoj Gori nazivamo samo na teritoriji Cetinja.

Zaključak

Cetinje kao grad heroj je pošteđeno nenaučne destrukcije antisocijalističkog narativa. Većina socijalističkih spomenika su sačuvani, u školama se i dalje uči o narodno-oslobodilačkoj borbi, a parkovi (Vlahović 2012, 52) ulice, škole i Cetinja i dalje nose nazive, koji podsjećaju na taj period.³³ Međutim, osvrtnom na rezultate istraživanja, nameće se pitanje odnosa lokalne zajednice, isključivo prema, *Bunkerima iz doba okupacije u Drugom svjetskom ratu*.

Njihovo stanje, odsustvo brige i integralne zaštite upućuje na različita tumačenja. Na jednoj strani, slave se i poštuju tekovine revolucije i NOR-a, dok na drugoj strani vidni su, istina rijetki primjeri, koji su prepušteni sami sebi.

Na pitanje, da li su prihvaćeni, rekli bi da jesu, još 1960. godine, kada su zakonom zaštićeni i stekli status nepokretnog spomenika kulture, a da li su zaboravljeni, najbolje svjedoči njihovo stanje, koje je izazvalo veliku zainteresovanost. Ako se uzme u obzir njihov status, sa aspekta sistema zaštite, prepoznati su kao značajan segment crnogorske kulturne baštine. Sistem upućuje na javni interes kulturne baštine i obavezuje vlasnike i držaoce na njihovu zaštitu, očuvanje i unaprjeđenje stanja, kako bi se sačuvali za buduće generacije, kao historijski kontekst, jednog perioda, što je obaveza svih struktura društva. Ovo je naročito važno u trenutku kada evropska praksa pokazuje, sve veću zainteresovanost turista za spomenike NOR-a, tako da postepeno postaju *brend* i značajan segment kulturnog turizma, i kao takvi mogu dati važan doprinos ekonomiji lokalnih zajednica.

Ovim radom se pokušalo ukazati na stanje i odnos prema jednom kulturnom dobru, u društvu koje čuva i baštini pozitivan stav prema tekovinama NOR-a, gdje najveći dio lokalne zajednice tekovine NOR-a ističe kao osnov crnogorske državnosti, (Stanišić 2005, 80-90; Ičević 2015, 97-100), naglašavajući da je to osnova postojanja

33 "Tig Revolucije"; ul. "Jovana Tomaševića"; "Bulevar crnogorskih junaka"; OŠ "Lovčenski partizanski odred;"

današnje Crne Gore i glavna zaštita crnogorskog građanskog društva, čiji su temelji, baš na Cetinju.

Sažetak

Cetinje je manji grad, koji pripada Južnoj regiji Crne Gore. Nekadašnji centar crnogorske države, danas je kulturno-istorijska i duhovna Prijestonice Crne Gore. O tome svjedoči bogata kulturna baština iz različitih epoha, koja podsjeća na njegov identitet, istorijat i razvoj. Poseban segment kulturne baštine Cetinja su spomen obilježja, koja simbolizuju događaje i žrtve Drugog svjetskog rata, zbog čega su zakonom zaštićena i imaju status kulturnog dobra. Najviše njih, podignuto je u poslijeratnom periodu, kao odraz društveno političkih okolnosti, koje su afirmisale tekovine Narodnooslobodilačke borbe, težeći da se osnaži kolektivno sjećanje i da se ne zaboravi.

Međutim, kada govorimo o Crnoj Gori i ovom periodu, na Cetinju se nailazi i na rijetku vrstu spomenika iz ovog perioda, koja je takođe zakonom zaštićena i ima status kulturnog dobra, to su, *Bunkerima iz doba okupacije u Drugom svjetskom ratu*. Sagradio ih je okupator, u cilju represije prema gradu i stanovništvu. Danas podsjećaju na teške dane okupacije Cetinja. Iako su zakonom zaštićeni, do sada nisu dovoljno istraženi i valorizovani, i o njima se veoma malo zna.

Na temeljima istraživanja, u radu je predstavljen historijski kontekst njihovog nastanka i zaštite, lokacije na kojima se nalaze, kao i broj evidentiranih bunkera i njihovo stanje, a podsjeća se i na odnos lokalne zajednice, prema ovoj vrsti kulturnih dobara. Rezultati istraživanja imaju pozitivne efekte, u smislu novih saznanja i mogu doprinijeti budućim aktivnostima usmjerenim na njihovoj valorizaciji, prezentaciji, kao i integralnoj zaštiti, kao neodvojivom segmentu kulturne baštine Prijestonice Cetinje.

Summary

Cetinje is a smaller town, which belongs to the Southern region of Montenegro. Formerly the center of the Montenegrin state, today it is the cultural, historical and spiritual Capital of Montenegro. This is confirmed by the rich cultural heritage from different epochs, reminiscent of its identity, history and development. A special segment of the cultural heritage of Cetinje are the

memorials, which symbolize the events and victims of World War II, which is why they are protected by law and have the status of a cultural property. Most of them were erected in the post-war period, as a reflection of the social and political situation, which affirmed the achievements of the National Liberation War, seeking to strengthen the collective memory with the aim of not forgetting.

However, when we talk about Montenegro and this period, there is a rare type of monument from this period in Cetinje, which is also legally protected and has the status of a cultural property, *Bunkers from the time of occupation in World War II*. They were built by the occupier, for the purpose of repression against the city and population. Today is a reminder of the difficult days of the occupation of Cetinje. Although protected by law, so far they have not been sufficiently researched and valorized and very little is known about them. On the basis of the research, the article presents the historical context of their origin and protection, their locations, as well as the number of bunkers and their condition, as well as the relationship of the local community to this type of cultural property.

The results of the research have positive effects, in terms of new knowledge and can contribute to future activities aimed at their valorisation, presentation, as well as integral protection, as an inseparable segment of the cultural heritage of the Capital of Cetinje.

Literatura i izvori

Dragičević, R. 1956. "Cetinje- Istorijski razvitak." Enciklopedija Jugoslavije II. Zagreb: 372-373.

Kirn, G., R. Burghardt Robert. 2012. "Jugoslovenski partizanski spomenici. Između revolucionarne politike i apstraktnog modernizma-jugo" Link. pregled *postjugoslovenskih* istraživanja. // leto 2012. // god. 2. // br. 1 //

Ičević, D. 2015. "Crnogorska nacija- Trinaestojulski ustanak- nova potvrda crnogorskog identiteta". Beograd: drugo izdanje Forum za etničke odnose. (2015): 60 -100.

Martinović, D.1983: "Cetinje Grad heroj spomenici NOB-a i narodne revolucije." Prosveta. Požarevac: 232.

Martinović, D.J., C. Marković. 1992. "Studija o spomenicima i spomen obilježjima Cetinja." Obod, Cetinje.

Martinović, N. S.1954. *Iz okupiranog Cetinja - Omladinski pokret, XIII/1954, br. 22, 29. novembar.*

Ministarstvo kulture. 2009. *Menadžment plan Istorijskog jezgra Cetinja*. Vlada Crne Gore sjednica od 28.05.2009. godine, (revidovan, 2014): 29-30.

Petrović, P. Nj. 1977. *Gorski vijenac.Luča mikrokozma*. Beograd: Prosveta Beograd / Obod Cetinje.

Prekić, A. 2015. "Tradicija NOB-a u crnogorskom društvu 1945-1955." *MATICA*, br. 64, zima 2015. (279-312)

Stanišić, M. 2005. "Dubinski slojevi Trinaestojulskog ustanka u Crnoj Gori." Istorijski institut Crne Gore, Podgorica.

Širok. K. 2012. "Identitete, zgodovina in dediščina prostora – prakse spominjanja ..., in komemoracije na Goriškem v XX. stoletju." *Acta Histriae*. 20. 2012: 631–646.

Vlahović, D. 2012. FUTUROPA /Council of EUROPE. *Public parks of historic town of Cetinje, Montenegro* no. 3 (2012): 52.

Vujović, D. 1966. "Cetinje u danima 13-julskog ustanka." Istorijski zapisi, god. XIX, knj. XXIII, sv. 4. 1966.

Arhivski izvori

Dokumentacija Uprave za zaštit kulturnih dobara Crne Gore (UZKD CG).

Pravilnik o bližim kriterijumima i postupku utvrđivanja kulturne vrijednosti dobra. Službeni list Crne Gore (2011), Br. 41/11, 2011. Podgorica

Rješenje o stavljanju pod zaštitu, (*Bunkeri iz doba okupacije u Drugom svjetskom ratu*) Br. 276/60. 22.04.1960. Cetinje.³⁴

34 Nije objavljeno u službenom listu, jer 1960. nije bila obaveza, tek nakon 2010. je to zakonska obaveza ali to je za sada jedino rješenje.

Dosije "Bunkera iz doba okupacije u Drugom svjetskom ratu" (1960), Br. 386/D-NR. knj. II, 369-370. Uprava za zaštitu kulturnih dobara CG, Cetinje.

Rješenje o uvođenju u Registar spomenika kulture NRCG. Cetinje.

Uprava za zaštitu kulturnih dobara Crne Gore (UZKD CG). Registar kulturnih dobara Crne Gore - Glavna knjiga nepokretnih kulturnih dobara. god.1960/61. knj. I-IV. 1960/61. Cetinje

Ustav Crne Gore. 2007. Službeni list Crne Gore (2007) Br.1/2007. (čl. 78.) Podgorica.

Zakon o zaštiti kulturnih dobara 2010.

Službeni list Crne Gore (2010), Br. 049/10.

Internetni izvori

<http://www.cetinje.me/> (1.9.2019.)

<https://www.vijesti.me> (1.9.2019.)

fokuspress.com (1.9.2019.)

<https://www.glasamerike.net/a> (1.9.2019.)